

كلية الآداب

حوليات آداب عين شمس المجلد ٤٦ (عدد يوليو – سبتمبر ٢٠١٨)

<http://www.aafu.journals.ekb.eg>

(دورية علمية محكمة)

جامعة عين شمس

السخرية في الخطاب السياسي الإسرائيلي – نماذج مختارة (دراسة تداولية)

رحيم راضي عبد

المستخلص

في بحثنا هذا نسلط الضوء على السخرية في الخطاب السياسي الإسرائيلي من خلال التحليل التداولي لنماذج مختارة من خطب المسؤولين السياسيين الاسرائيليين سواء الذين في دفة الحكم أو المعارضين للحكومات. وقد تطرقنا في بحثنا هذا إلى دراسة السخرية والفرق بينها وبين الفكاهة بصورة عامة من خلال التطرق إلى النظريات التي تناولت هذا الموضوع.

وتعد السخرية السياسية هي إحدى الوسائل البلاغية المهمة حيث يستخدمها الزعماء والسياسيين للتعبير عن آرائهم وافكارهم تجاه مختلف القضايا الداخلية والخارجية والهدف منها إرسال الرسائل إلى المتلقي بطريقة ساخرة لغرض التأثير عليه.

من خلال البحث والتحليل توصلنا إلى إن اعتماد عنصر السخرية والذي هو احد الوسائل البلاغية المهمة في الخطاب السياسي يؤدي وظائف كثيرة من اهمها النقد والاحتجاج وكذلك التسقيط السياسي سواء الخطاب الموجه الى الداخل أو ما يتعلق في السياسة الخارجية من خلال الخطب الرسمية التي تمثل الدولة في المحافل الدولية أثناء طرح القضايا المهمة. وكذلك في عمليات إدارة الصراع بين الدول.

ومن هنا فقد كان للسخرية السياسية في السياسة الاسرائيلية مساحة واسعة في الحراك السياسي في الداخل من اجل استمالة الجمهور الى توجهات الاحزاب والكيانات السياسية من خلال تنظيم الكلمات والخطب السياسية للتعبير الساخرة سواء كانت تلك الخطب في الكنيست او المناسبات المختلفة.

من جانب اخر فقد تضمن الخطاب السياسي الاسرائيلي اسلوب السخرية في السياسة الموجهة الى الجانب الاخر الذي يعتبره عدواو يعمل على تقويض الوجود حيث تضمن ذلك الخطاب التعبير الساخرة التي تعتمد على دغدغة مشاعر المجتمع الدولي. وتشير دراسات عديدة تناولت السخرية و تأثيرها على المتلقي بان السخرية تحفز التفكير الابداعي لدى من يقوم بالتهكم و كذلك من يستمع اليه. وتضيف تلك الدراسات بان الاسلوب الساخر هو من الاساليب ذات التأثير المباشر على المتلقي لاسيما في الشأن السياسي.

האירוניה בשיח הפוליטי הישראלי – דוגמאות נבחרות (מחקר פרגמאטי)

בעריכת: עוזר פרופ' ד"ר: רחמים ראדי עבד

אוניברסיטת בגדאד – פקולטת השפות – מחלקת השפה העברית

תקציר:

במחקרנו זה אנו שופכים את האור על חשיבותה של האירוניה בשיח הפוליטי הישראלי מתוך נתוח פרגמאטי לדוגמאות נבחרות מנאומי המנהיגים הפוליטיים הישראליים, בין אם שהם בהנהגת הממשלה ובין אם שהם מתנגדים לממשלה.

במחקר זה כבר התייחסנו לחקר האירוניה וההבדל בינה לבין ההומור בדרך כלל על ידי דיון בתאוריות שעסקו בנושא זה.

האירוניה הפוליטית היא אחת האמצעים הריטוריים החשובים, איפה משתמשים בה רוב הפוליטיקאים כדי להביע את דעותיהם ורעיונותיהם כנגד סוגיות פנימיות וחזוניות שונות, במטרה להעביר את המסרים לנמענים למען השפעה ולשכנע אותם.

מתוך החקר והניתוח מצאנו כי אימוץ האירוניה הפוליטית שהיא אחת האמצעים הריטוריים החשובים בשיח הפוליטי, ממלאת תפקידים רבים ביניהם הבקורת, המחאה וכך הדיכטומיה הפוליטית, הן בשיח הפנימי והן במדיניות החוץ באמצעות נאומים רשמיים, מייצגים את המדינה פורומים בינלאומיים תוך העלאת נושאים חשובים. כמו גם בתהליכי ניהול הקונפליקט בין המדינות.

לפיכך, יש באירוניה הפוליטית בפוליטיקה הישראלית מרחב גדול של נידות פוליטית בפנים כדי למשוך את הציבור אל האוריינטציות של המפלגות והגופים הפוליטיים באמצעות הכללת המילים והנאומים הפוליטיים, לביטויים אירוניים, בין אם מדובר בנאומים בכנסת ובין באירועים שונים.

מאידך גיסא, השיח הפוליטי הישראלי כלל את סגנון האירוניה בפוליטיקה המכוונת אל הצד השני, הנחשב לאויב ופועל לערער את הקיום, בעוד שנאום זה כלל ביטוי אירוניה מסתמכים על דיגדוג רגשות הקהילה הבינלאומית.

במחקרים רבים של האירוניה ואת השפעתה על הנמען עולה כי האירוניה מגרה את החשיבה היצירתית של האירוני, וגם אלה שמקשיבים אליו. מחקרים אלה מוסיפים כי הסגנון האירוני של שיטות השפעה ישירה על הנמען, במיוחד בעניינים פוליטיים.

חשיבות המחקר:

האירוניה הפוליטית בשיח הפוליטי הישראלי, יש לה ערך מכבוד במצב הפוליטי בישראל, וכידוע יש שם חוסר רב בחקר האירוניה בתחום הפוליטיקה בפרט. לכן המחקר הזה מנסה למלא את החוסר להיות נקודת ההתחלה למחקרים אחרים בנושא זה.

השערות המחקר:

נקודת ההנחה של המחקר הזה היא: האירוניה הפוליטית מבנה פרגמאטי משלה. ומשחקת תפקיד חשוב בחיי הפוליטיים בתחומים רבים.

מטרת המחקר:

מטרת המחקר היא להבליט את הפונקציות העיקריות של האירוניה הפוליטית, כדי להשיג את המטרה הזאת יש לנקוט בצעדים הבאים:

- 1- לסקור את הרקע ההסטורי של האירוניה.
- 2- לסקור את התיאוריות המתעניינות באירוניה.
- 3- צריך לדעת ההבדל בין האירוניה לבין ההומור.
- 4- לערוך נתוח פרגמאטי לדוגמאות נבחרות לאירוניה הפוליטית.

קורפוס המחקר:

קורפוס המחקר מתהווה מדוגמאות נבחרות מנאומי ודברי הפוליטיקאים הישראליים השונים.

שיטת המחקר:

כדי לנתח את האירוניה הפוליטית מבחינה פרגמטית ולהבליט את הפוקציות העיקריות של האירונה, על השיטה האנליטית הפרגמטית.

האירוניה מבט כללי:

מקורה של המילה אירוניה במילה היוונית ואכן, כבר ברטוריקה היוונית נחשבה האירוניה לאמצעי סגנוני, ובעבר נהוג היה לדון בה בהקשר ספרותי בלבד. היא הוגדרה כדימוי שבו המשמעות המושאלת היא ההפך מהמשמעות המילולית. יש להבחין בין אירוניה מילולית, כזו המעוגנת בשפה והמסתמכת על אמצעים לשוניים, לאירונית מצבים. אירונית מצבים עשויה לנבוע, בין השאר, מכישלון גדול מהמתוכנן, מהידרדרות במצב (בסגנון "מן הפח אל הפחת") או ממעשה טרגי שאפשר היה למנוע מראש זו כמובן אינה חלוקה דיכוטומית, וישנם חוקרים המניחים שאירונית מצבים היא תנאי מוקדם לאירוניה מילולית אך ישנם חוקרים הטוענים שאין הכרח לכך לוקריילו מגדיר מצב כאירוני כשהוא סוטה מהשגרה או מהתסריט הצפוי במובן מסוים. על פי בארבי, מקורה של אירונית המצבים בניגוד בין שתי פעולות שמבצע אותו אדם. לגישתה, ניגוד בין שתי פעולות של אנשים שונים יכול להיחשב כאירוניה אך לרוב זוהי מקריות בלבד. כך או כך, הסיטואציות ב"מילכוד-22" הן רובן ככולן אירוניות, ולכן בעבודה זו נתרכז באירוניה המתבטאת בשפה⁽¹⁾.

צורת התבטאות ובה המשמעות הגלויה מנוגדת למשמעות הסמויה. צורה שמביעה לעג, יחס של ציניות, הגזמה וסלידה. האירוניה מציגה ניגודים. הדובר משמע משפט שנשמע לכאורה כפשוטו, אך רומז שהכוונה היא מנוגדת למה שנאמר. מטרת האירוניה היא בדרך כלל לבקר על ערכים מסוימים בחברה, על פעולות או על מוסר לקוי ובכך לערער את המוסכם לגביהם. האירוניה הבסיסית מציגה ניגודים כמו סובייקטיביות ואובייקטיביות, חיים ומוות ועוד.

בקומדיה היוונית הציג הטיפש והחלש את דעתו בצורה לעגנית ומגוחכת ובכך מתח ביקורת למוסכמות חברתיות. סוקרטס הגדיר זאת כדרך עקשנית להוכיח את מה שאינו נכון. להוכיח את מי שאינו מבין, שאינו יודע. זוהי גם דרך של העמדת פנים לא כדי להשיג יתרונות, אלא להשיג את האמת. האירוניה הסוקרטית מוצגת בדרך של היתממות. לכאורה ישנה הסכמה, אך בדרך היתממות נחשפים הלעג והביקורת. אריסטו הגדיר זאת כלעג עצמי. הדובר לועג לעצמו. אדם שצוחק על עצמו ועל אחרים מתוך רצון לחלוק עם אחרים את הרגשת הנחיתות. האירוניה מופיעה כבר במקרא. בספר איוב מביע הדובר יחס של אירוניה ולעג כלפי התנהגות

המושג אירוניה הלך והתרחב במהלך השנים וכלל פיגורות מורכבות, אך המשמעות הבסיסית נותרה בעינה.⁽¹⁾

האירוניה היא דרך לבטא דברים באופן דו-משמעי. אמירה הנשמעת לכאורה פשוטה, אך מבין מלותיה מציץ רמז להיפוכו של הנאמר בגלוי, היא אמירה אירונית. יסוד האירוניה הוא, אם כן, בהיתממות, המתגלה כמסווה.

הדובר האירוני מודע תמיד למשמעות הכפולה של דבריו, אך בקרב הקוראים (או הנמענים) יש המבינים את האמירה כפשוטה (על פי רוב הבנה מוטעית), ויש התופסים שכל כוונתה של האמירה היא לדבר אחר.

בדרך כלל אירוניה נובעת מעמדתו של המחבר או הדובר כלפי נורמות וערכים. במאה ה-20, תקופה שבה לערכים רבים מעמד פלורליסטי (המאופיין בריבוי עמדות ודעות) ויחסי, תפקידה של האירוניה בשירה, ובאמנות בכלל, הוא גדול. לא תמיד מופנית האירוניה כלפי חוץ, או כלפי אחרים. לפעמים הדובר מפנה אותה כלפי עצמו - זוהי אירוניה עצמית.

מבחינים בין אירוניה לשונית (כאמצעי סגנוני, רטורי) לבין אירוניה של סיטואציה או אירוניה דרמטית (שביטויה בעלילה). כאשר מדובר בשירה - מתכוונים בעיקר לאירוניה לשונית. אך לעתים מוצאים בשיר גם יסודות של אירוניה דרמטית (האופיינית יותר לדרמה ולסיפורת) והיא נובעת מהפער בין מה שיודעים המספר והקוראים לבין מה שיודעות הנפשות הפועלות.⁽¹⁾

אחת התכונות העיקריות של האירוניה היא, כמובן, הבלטת הניגוד בין המשמעות הרגילה של המלים שבהן משתמש הדובר, לבין המשמעות הניתנת להן בהקשר שבו הוא משמיע או כותב אותן. גם בשקר יש פער בין מלים לעובדות, בין אמירות על העולם למצבו. אלא שבשקר כוונת הדובר או הכותב היא להטעות, להוליך שולל את שומעיו או קוראיו, ואילו באירוניה הכוונה היא דווקא לחשוף את הפער בין התנהגות למציאות. האירוניה היא מעין שקר שקוף, הבא לחשוף את השקריות, את הפער בין עובדה ליומרה, בין הפנים למסכה.⁽²⁾

האירוניה היא אמצעי רטורי שהיה אהוב מאוד על היוונים, ונוסח על ידם. תרבויות אירופה עטו על המציאה, וגם האוצר הלשוני של השפות השונות מעוטר בביטויים אירוניים. במקרים רבים האירוניה טמונה בפתגם, המציג פרדוקס נוסח הפתגם האנגלי "אין דבר יותר קבוע מן הזמני", או אמרתו של סמואל ג'ונסון על נישואין שניים: "ניצחון התקווה על הניסיון". לשרלוט ברונטה מייחסים את הפתגם "עם ידידים כאלה, מי צריך אויבים?". חוקי פרקינסון וחוקי מרפי הם שירה אירונית צרופה.

גם כן אירוניה היא אמצעי רטורי המאפשר לנו להעביר מסר כפול: מסר מילולי ישיר, ומשמעות נסתרת החותרת תחת המסר המילולי, הופכת אותו על פניו או מחדירה בו ביקורת, לגלוג ואפילו בוז. למשל, הביטוי 'חוכמה גדולה' יכול להתייחס לדבריו של פילוסוף חשוב; אבל באירוניה זה יהיה לגלוג על מי שמתגאה במעשיו. בדרך כלל האירוניה נתפסת באמצעות ההקשר שבו נאמרים הדברים, או על ידי האופן שבו אנו מדברים. אם נוסיף למילים 'חוכמה גדולה' נגינה מתאימה, אפשר יהיה להבין שמדובר באירוניה.⁽³⁾

האירוניה הלשונית הישראלית מלמדת על האופי הישראלי. מנהיגי ישראל הותירו כמה ביטויים אירוניים. על לוי אשכול סיפרו שהוא מבקש את המשקה שלו "חצי קפה, חצי תה", רמז להססנותו ופשרנותו, אשכול טען בלהט שהוא עצמו המציא את הבדיחה. בגין לעומתו התכוון ברצינות "להיטיב עם העם", ההכרזה נעה למחוזות האירוניה, וכמוה "הים אותו ים" של יצחק שמיר. היפוך אירוני כזה חל גם על "מזרח תיכון חדש" של שמעון פרס. על פריימריס מושחתים נאמר שהם "דמוקרטיה במיטבה", ביטוי בריטי טיפוס. אבי אבות האירוניה הפוליטית המקומית הוא כמובן "קיבלתי את דין התנועה", שאותו משמיע הפוליטיקאי שנכפה עליו להמשיך ולשרת את העם בעוד הוא חולם על חופשה ארוכה בקריביים.⁽⁴⁾

התיאוריה הפרגמטית הראשונה של אירוניה, שיוצאת מתוך ההגדרה הקלאסית, פותחה על ידי גרייס ולפיה אירוניה היא סוג של אימפליקטורה שיחתית. מאבות הפרגמטיקה, סבר ששיח בין אנשים מבוסס על רצינות, ולכן השאיפה הלא מודעת של כל צד בו היא לשתף פעולה ולתרום תרומה משמעותית לשיח כדי להגיע להבנה הדדית. הוא

פיתח את רעיון האימפליקטורה, המבטאת משמעות מעבר למשמעות הסמנטית, והבחין בין אימפליקטורה מוסכמת, הטמונה במשמעותן הקבועה של המילים (למשל במילים אבל, לכן וכו'), לאימפליקטורה שיחתית, הנוצרת באופן מכוון על-ידי הדובר, וטמונה בהפרה מכוונת וגלויה של עקרון שיתוף הפעולה. על מנת להסביר את האמצעים שבעזרתם האנשים מפענחים את האימפליקטורה השיחתית, הציג גרייס ארבעה עקרונות או כללים לקיום עקרון שיתוף הפעולה בשיח (maxims conversational) שהם בעצם נורמות כלליות שלפיהן המשתתפים בשיח שופטים זה את תרומתו של זה על מנת לנהל שיחה ולהבין זה את זה כלל הכמות, כלל האיכות, כלל הקשר, וכלל האופן. כלל הכמות דורש שעל הדובר להיות אינפורמטיבי כנדרש ולא מעל הנדרש; כלל האיכות דורש שהמידע הנמסר יהיה אמיתי ונכון; כלל הקשר דורש שהמידע יהיה רלוונטי לנושא השיחה; וכלל האופן דורש לדבר בצורה ברורה, מסודרת וקצרה ולהימנע מערפול ודו-משמעות. עקרון שיתוף הפעולה של גרייס אומר כי על מנת לקיים שיח מוצלח מבחינה תקשורתית, יש לשמור על כללים אלה. המקרים המעניינים ביותר הם אלה שבהם הדובר מפר במכוון הפרה גסה את אחד הכללים כי הוא מעוניין שהמאזין יחפש משמעות שונה או נוספת לזאת שבטאה מפורשות. כך נוצרת האימפליקטורה השיחתית, ואירוניה היא דוגמא אחת של אימפליקטורה זו.^(Y)

האירוניה מבוססת על א-סימטרייה, למשל בין הרצוי למצוי. טבעי שהציפיות יהיו חיוביות וההפתעה תהיה שלילית. לפיכך, במרבית המקרים המשפט האירוני הוא חיובי וכוונתו שלילית להפך ולא גם גיורא, בתיאורית הנגישות המדורגת גורסת כי האירוניה מעידה על ריחוק (מצוי) הסיטואציה או קרבן האירוניה (מהרצוי) המשמעות המילולית (ומשמעותה אינה הפוכה לנאמר) גיורא, תשנ"ח. (על פי תיאוריה זו, המשמעות הנגישה היא זו המעובדת תמיד לפני המשמעות הפחות נגישה. אם כן, תהליך הבנת אירוניה הוא ארוך והשלב הראשון בו הוא פענוח המשמעות המילולית אין ההקשר פוסל משמעות זו בשל תפקידה בתהליך הפענוח והיא מסמלת את המרחק שבין הרצוי למצוי).^(A)

ליץ' מוסיף לעקרון שיתוף הפעולה של גרייס אף את עקרון הנימוס, ההכרחי לדעתו על מנת להשלים את התיאוריה של גרייס ולהסביר אירועי שיח שאינם ניתנים להסבר בעזרת הכללים של גרייס בלבד. לשיטתו, עקרון הנימוס מאפשר לשמר את שיווי המשקל החברתי ואת יחסי הידידות המאפשרים את שיתוף הפעולה בין הדוברים. אירוניה לעתים לובשת צורה של נימוס המוגזם ביחס לנסיבות. ליץ' מציע להוסיף לרשימת הכללים את כללי הנימוס, הכוללים כללים כגון כלל הטאקטי, כלל הנדיבות, כלל האישור, כלל הענווה ועוד, שנועדו למזער פגיעות בבן השיחה הטמונות במשמעות הנאמר ולמקסם את היתרונות שהוא זוכה להם ממנה כמו כן, הוא מצייין את האירוניה וההיתול (או הלצון) כעקרונות נפרדים ובעלי השלכות הפוכות זה לזה, אך טוען שאלה עקרונות "מדרגה שנייה", כי ניתן להסבירם רק במונחים של שני העקרונות האחרים.⁽⁴⁾

גרייס היה הראשון שדיבר על פענוח האירוניה באופן פרגמטי ולא סמנטי או פיגורטיבי, בניסיונו לגלות כיצד אנו מבינים עקיפות. לדבריו, קיים הסכם בלתי מודע בין המשתתפים בשיח שעל פיו כל אחד מהם דואג בכל שלב שתרומתו לשיח תתאים למטרה המשותפת או לכיוון האחיד המוסכמים, משום שהשיח הוא דרך רציונלית לפתרון בעיות. הסכם זה נקרא עקרון שיתוף הפעולה, והוא מבוסס על ארבעה כללים: כלל הכמות – תהא תרומתך אינפורמטיבית כנדרש ולא מעל הנדרש; כלל האיכות – תהא תרומתך אמיתית ונכונה; כלל הקשר – היה רלוונטי לכיוון המוסכם של השיחה; וכלל האופן – היה ברור, קצר ומסודר, הימנע מערפול ודו-משמעות.⁽¹¹⁾

כנגד התיאוריה של גרייס נטען כי למעשה אין הבדל מהותי בינה לתיאוריה הקלאסית או המסורתית, פרט להגדרת האירוניה כתופעה פרגמטית לעומת סמנטית. גרייס לא הצליח להסביר מדוע יש להעדיף אמירה אירונית על פני אמירה ישירה או את האופן המדויק שבו

מתבצע המעבר בין הפירוש המילולי לאימפליקטורה השיחתית, ובכלל את ייחודה של האירוניה לעומת אימפליקטורות שיחתיות אחרות. בנוסף לכך, אירוניה לאו דווקא מבטאת את ההפך ממה שנאמר, וגרייס מתעלם, למשל, מהמעטה האירונית, שהיא לא היפוך אלא פחות של הנאמר כחלופה לגישתו של גרייס, פותחה תיאורית האזכור המהדהד המבחינה בין שימוש במילים לבין אזכורן. מחבריה זנחו את מנגנון התחליף של המשמעות המילולית במשמעות המשתמעת, והכניסו תנאי סמנטי הכרחי לייחוס ערך אירוניה לאמירה. כמו כן, הם הרחיבו את מכלול האמירות האירוניות, כך שיכללו גם ביטויים מסוגים אחרים או פחות מוגדרים מאשר קביעות בלבד, המביעים רמיזות מעורפלות יותר של מחשבות ועמדות. לדידם, אמירות אירוניות אינן מתייחסות למשמעות שלהן, אלא, בעצם, לעצמן, תוך ביטוי יחס הדובר אליהן. היחס הוא לרוב שלילי ומבטא ביקורת מסוג כלשהו. על כן, האמירות הללו יכולות להיות מוגדרות כאזכור מהדהד בדרגה זו או אחרת של אמירה קודמת שנאמרה או יכולה הייתה להיאמר או להיחשב במצב מסוים ובדרך כלל משקפת איזו נורמה.

תיאוריה אחרת, שטוענת לעדיפות על פני תיאוריית ההדהוד, מכונה תיאוריית העמדת הפנים אירונית אמירה כי גורסת היא מבוססת למעשה על העמדת פנים ולא על אזכור אמירה קודמת, ומפתחיה טוענים שהיא נתמכת אף על-ידי גישתו של גרייס. לפי תיאוריה זו, הדובר האירוני מתחזה לאדם חסר מודעות שמדבר לקהל שומעים שלא הוכנס בסוד העניינים. הדובר מעוניין בכך שהמאזינים יגלו את העמדת הפנים ובדרך זו את יחסו, השלילי לרוב, כלפי האיש שאליו התחזה, כלפי המאזינים עצמם, וכלפי האמירה שבפיו. הם סבורים, כי התיאוריה שלהם מיטיבה להסביר תופעות הקשורות לאירוניה, שאינן מוסברות על ידי עמיתיהם ספרבר ווילסון, כמו א-סימטריה בין היחס השלילי והחיובי בעת שימוש באירוניה, הבנת הסוגים השונים של קורבנות האירוניה, טון הדיבור האירוני והצורך ברקע משותף לדובר ולמאזינים, שמאפשר להם לחשוף את העמדת הפנים⁽¹⁾.

ההומור:

חוקרים רבים ניסו לפענח את מנגנוני ההומור אולם אפילו עצם הגדרתו התגלתה כאבן נגף העומדת בפני חוקרי ההומור. הקושי להגדיר את המונח מתעורר, בין היתר, משום שקיימות מילים רבות ודומות המתייחסות לתופעה, מה שזכה מצד רסקין לכינוי "תוהו ובוהו טרמינולוגי" לכאורה הומור מעורר צחוק, אולם בנוגע לתגובה זו מדגישים זיו ורסקין כי לא ניתן לראות בה סמן להומור כפי שקיימים ניסיונות שונים להגדיר הומור, קיימים גם ניסיונות שונים לסווגו רסקין מחלק את תאוריות ההומור לשלוש אסכולות מרכזיות: התאוריות הפסיכואנליטיות, התאוריות החברתיות-התנהגותיות והתאוריות הקוגניטיביות-תפיסתיות זיו סבור שאין זרם תאורטי אחד שיכול להסביר את המכלול המורכב של תופעות ההומור, אולם לדבריו כל אחת מן התאוריות תורמת בדרכה להבנה מעמיקה יותר של ההומור. לכן יש לראות את האסכולות השונות, אשר כל אחת מהן מסבירה היבט שונה של ההומור, כמשלימות זו את זו ולא כנוגדות מחקר זה מתמקד בתאוריות הקוגניטיביות-תפיסתיות, אך נציג גם סקירה קצרה של שתי קבוצות התאוריות האחרות. התאוריות הפסיכואנליטיות) אשר מרב פרסומן בא להן בזכות פרויד (רואות בבדיחות מתן ביטוי לדחפים מיניים ותוקפניים. לדברי המצדדים בתאוריות הללו, משחקי מילים ובדיחות מאפשרים לנו לבטא דחפים אסורים בדרך מקובלת חברתית. ההומור מתפקד כאליבי כפול: הן כלפי החברה אשר עשויה להוקיע אדם המבטא רגשות אלימים, הן כלפי רגש האשמה שלנו עצמנו, הומור משמש אם כן כססתום בטיחות המציע לנו פורקן בטוח לרגשותינו וכך מונע התנהגות אנטי-חברתית ומעודד הרמוניה חברתית⁽²⁾.

הומור מכיל דברים רבים ושונים בזמנים שונים. הוא כל כך הרבה דברים, שקשה להגדירו לדעת סולטנהוף ההומור מורכב משנייה שהיא חוויה מחשבתית, עליזות - שהיא חוויה אמוציונאלית וצחוק - שהוא חוויה פיזיולוגית. ניתן לחוות את כל אחד מהם בנפרד, אך כאשר אנו חווים אותם במשותף אנו מתייחסים לזה כאל הומור גם לדעת זיו, ההומור, בניגוד לצחוק שהוא התנהגות הניתנת לצפייה, הנו מושג תיאורטי לדעתו להשתמש בהומור פירושו לראות את הדברים שכולם רואים אך מזווית אחרת, חדשה ומפתיעה שיש בה היגיון פנימי זיו טוען שהעובדה שמדברים על "חוש הומור", מצביעה על כך שאנו מתייחסים להומור כאל חוש.

יש כאן רמז שמדובר במשהו יסודי אתו נולדים לדעת זיו אין ספק שהומור קשור לצחוק והוא אחת הסיבות העיקריות לצחוק, אך לא הסיבה היחידה⁽¹³⁾.

הומור ופוליטיקה:

הומור ופוליטיקה, לכאורה שתי תופעות שלא בהכרח קשורות האחת בשנייה. למעשה, מדובר בשתי תופעות אנושיות שבכל אחת מהן יש משהו מרעותה. הפוליטיקה כמו בקשר זוגי מבוססת על פשרה, על תן וקח. וכמו בזוגיות, הפוליטיקה היא אמנות האפשר. אדם פוליטי זקוק לגמישות מחשבתית כדי לשרוד בתוך העולם הפוליטי. הומור, הינו היכולת הקוגניטיבית הלא שגרתית לתפוס מצב אנושי ברגע מסוים, לנתק אותו ממערכת הערכים הנורמטיבית המקובלת, ולהתייחס אליו באופן יוצא דופן והומוריסטי. כאן נקודות המפגש בין הפוליטיקה להומור. א - שניהם, גם הפוליטיקה וגם ההומור מבוססים על יצירתיות וגמישות מחשבתית. ב - פוליטיקה היא בין היתר הבעת עמדה. גם הומור הוא הבעת עמדה. כל מצב של הומור הינו הבעת עמדה של זה שצוחק כלפי מושא הצחוק. ג - המשותף בין הומור לפוליטיקה הוא שבשני התחומים נעשה שימוש ברטוריקה; היכולת המילולית והכישרון הקוגניטיבי של הפוליטיקאי מצד אחד ושל מייצר ההומור מהצד האחר, מוצאים פתרונות יצירתיים למצבים חריגים יוצאי דופן. במאמר זה אנו מעוניינים להעמיק את הידע הקיים בנושא השימוש של הומור בפוליטיקה ונפתח בלידתה של הרטוריקה כאמצעי שכנוע פוליטי ביוון העתיקה⁽¹⁴⁾.

רטוריקה של הומור:

אף שאפלטון ראה בהומור איוולת וקלקול ואריסטו כלל את הצחוק בממלכת הכיעור, ההומור על גווניו השונים נפוץ מאוד ברטוריקה ומקובל לראות בו היום כלי שעשוי לשנות עמדות והתנהגות, באמצעות פנייה אל הרגש ובה בשעה אל ההיגיון. ההומור המופק ממעשה מבדח, מיצירת מצבים מעוררי צחוק, משזירת אמירות הומוריסטיות, עשוי לגרום לשינויים באתוס, בפאתוס ובלוגוס - שלושת רכיבי היסוד של הרטוריקה על פי אריסטו. מן הראוי לציין, כי הומור כשלעצמו אינו משפיע על הנמענים, אולם שזירתו בעת הצגת טיעונים עשויה להגביר את תשומת הלב, לשבור מחיצות, לקרב ולהעניק תחושת שיתוף, להבנות מצבים אינטימיים, לערער מוסכמות מקובלות ולעודד נמענים למחשבה נוספת. ההומור מצמצם את ה'חיסון' נגד עמדות מנוגדות; פורק רגשות, מפשט רעיונות מורכבים, לשנות דימוי עצמי (לכרך דימוי נוקשה להקריין ידירותיות, פתיחות, ידע, הבנה) לשמור על עוררות ולחדר או לעמעם מסרים⁽¹⁵⁾.

מחקרים על חלקן של הומור באמנות השכנוע מצביעים על 45 אופנים שונים של הומור משפיע, כמו למשל, הצגת בדיחות מוכרות (רלוואנטיות לטיעון או בדיחה לשמה), סאטירה, אירוניה, הפרזה, לגלוג עוקצני, משחקי מלים, עיוות רעיונות או תיאורים; וכן הצגת דימויים בעלי קונוטציות שונות מהמקובל, כך שיגרו את מרכז הצחוק הפנימיים. מייחסים לצ'רצ'יל את המכתם: "הומור הוא הפלפל של הדיבור והתלבין של החיים", אולם יש להתאים את ההומור לזמן, למקום ולקהל הנמענים. מן הראוי גם לציין, שצחוק פומבי, אף של חלק מהקהל, עשוי להתקהל כהסכמה כללית למסר, ולסחוף אחרים, מתוך הזדהות עם הרוב.

כאמור, ההומור עשוי לחבב את סוכן ההשפעה ולהגביר את האמון בו, בין השאר טוענים חוקרים, למשל, כי הומור עצמי בפי נאומים עשוי להגביר את אמינותם בעיני נמענים. שכן הוא מעיד על ביטחון עצמי של הנואמים. חוקרים אחרים חולקים על ייחוס השפעה למסרים עם הומור עצמי, וטוענים כי זלזול עצמי עלול להתקבל כפשוטו ופגום באמינות סוכן ההשפעה. לכן חשוב לעשות שימוש מושכל בהומור. שימוש יתר בכלי זה עלול להיתפס כקלות דעת. הומור עלול גם לפגום בערכו של הנאום עקב עיתוי לא מוצלח, הומור קלוקל, נטייה לשבש בדיחות, או ניסוח בוטה, מזלזל, או משפיל.

ההומור הוא דרך של תקשורת, גם כן הוא בפני עצמו לא טוב ולא רע. תמיד להשתמש בו כדי לפגוע באנשים האחרים, וגם כן להשתמש בו כדי לשמח אותם. הוא בדיוק כמו שאר שיטות המדיומים של התקשורת⁽¹⁾. במלים אחרות, ההומור הוא גם הבעת עמדה כל מצב של הומור הינו הבעת עמדה של זה שיוצר הומור או צחוק ממצב של ההומור כלפי מושא הצחוק הומור הינו היכולת הקוגניטיבית הלא שגרתית לתפוס מצב אנושי באופן הומיריסטי⁽²⁾. ההומור הוא תופעה אנושית רגשית, המלווה תגובות פסיכולוגיות שונות: צחוק, חיוכים ועוררות. ההומור אינו משפיע על הרגשות בלבד, אלא עשוי גם להשפיע על תהליכים הכרטיים⁽³⁾.

מבחינה אחרת, ההומור הפוליטי מוצר בדרך כלל על ידי פוליטיקאים במטרה לערער את יריביהם, או על ידי פרשנים פוליטיים המטרה מהסגנון הזה כדי למתוח ביקורת על התהליך הפוליטי או על הפוליטיקאים. ההומור הפוליטי המצויר על ידי אמצעי התקשורת האנושיים מן השורה מתרחש. אנחנו תמיד נמצא את ההומור הפוליטי בצורה ברורה אצל הפוליטיים בעת כנסי המפלגות וגם כן בעת ישיבת הפרלמנטים⁽⁴⁾.

האירוניה והפוליטיקה:

הפוליטיקה הישראלית כוללת ביטויים אירוניים. שיטת המינויים הישראלית מכונה "חבר מביא חבר", ועל כך נאמר ש"חברים יש רק באגד". אנשי העליות הראשונות זכו לכינוי 'אנו באנו', בעקבות השיר "אנו באנו ארצה", וממשיכיהם 'אנו אנו', בעקבות "אנו אנו הפלמ"ח". את הביטוי 'בחורינו המצוינים' טבע מנחים בגין לאחר שנפל באמבטיה. הוא התייחס למאבטחיו, אבל הביטוי נכנס להיכל האירוניה. לפניו התוועדנו 'מיטב הנוער', שעליו שוררנו בתהלוכות האחד במאי "מיטב הנוער – לעבודה בדואר". היום אנחנו קוראים להם, שוב באירוניה וגם בהשפעת סרט מאפיה, 'החבר'ה הטובים'. והאויב? הכול נשאר במשפחה. הם "בני דודינו".

אצל מנהיגי ישראל יש הרבה ביטויים אירוניים. על לוי אשכול ראש ממשלת ישראל לשעבר סיפרו שהוא מבקש את המשקה שלו "חצי קפה, חצי תה", רמז להססנותו ופשרנותו, לוי אשכול טען בלהט שהוא עצמו המציא את הבדיחה. מנחים בגין לעומתו התכוון ברצינות "להיטיב עם העם", ההודעה נעה למחוזות האירוניה, וכמוה "הים אותו ים" של יצחק שמיר ראש ממשלת ישראל לשעבר. היפוך אירוני כזה חל גם על "מזרח תיכון חדש" של שמעון פרס נשיא מדינת ישראל לשעבר. על פריימריס מושחתים נאמר שהם "דמוקרטיה במיטבה", ביטוי בריטי טיפוס. אבי אבות האירוניה הפוליטית המקומית הוא כמובן "קיבלתי את דין התנועה", שאותו משמיע הפוליטיקאי שנכפה יש להמשיך ולשרת את העם בעוד הוא חולם על חופשה ארוכה בקריביים⁽⁵⁾.

האירוניה בשיח הפוליטי הישראלי:

כאן אנו מתחלים לנתח כמה דוגמאות שונות להבחין את הממד האירוני בשיח הפוליטי הישראלי להגיע למטרות המחקר שלנו.

נאום הצ'חצ'חים:

בנאום הזה של מנחם בגין כי הוא היה כתגובה נגד אחד הנאומים בזמן תקופת הבחירות בשנות השבעים. בנאום הזה בגין השתמש במלים ומשפטים אירוניים כדי לשכניע את הקהל והשפיע עליו, בגין מגיב לנאום שנישא בכיכר ערב קודם (במסגרת אירוע סיום הבחירות של המערך) בידי דודו טופז. במסגרת הנאום בגין עושה שימוש נרחב בציטוט אחד של טופז (הצ'חצ'חים של הליכוד הם שין גימלים) ומציג אותו כדוגמה להתנשאות ולזלזול של המערך בעדות המזרח. מעניין שבגין איננו מנסה להתחבר לקהל או לעדות המזרח בעצמו - הוא מדבר במבטא אשכנזי כבד ועושה מאמץ תיאטרלי להיראות כאילו אינו מכיר את המילה צ'חצ'חים או את דודו טופז עצמו. הרגל זה של בגין, בניגוד למאמץ המופגן של ראשי מפלגת העבודה 'להתחבר אל העם' על ידי מאמץ להפגין הקרין כנות ובטחון עצמי מבלי להקרין התנשאות ועליונות, ובכך הקנה לבגין את תמיכתן של שכבות המצוקה. בגין גם תוקף את טופז אישית - הוא מעמיד פנים שאינו מכיר את שמו וקורה לו שחקן שכיר (למרות שטופז לא קיבל תשלום ונאם מתוך תמיכה במערך). בגין גם מקרין מהתקיפה האישית על טופז כלפי שאר המערך שבוחר לתת לבדרן לייצג אותו⁽¹¹⁾:

אמש בכיכר הזאת עמד שחקן צעיר, מה שמו? דודו? דודו, טו פז, דודו טופז, כאן הוא אמר את הדברים הבאים, עכשיו דממה, שלא נשמע זבוב, דממה מוחלטת, שמעו, דודו טופז, באוזני מאה אלף אנשי המערך, הוא אומר את הדברים הבאים: "הטשטשחים, הם במצודת זאב, הם בקושי שין גימלים... כאן... נמצאים החיילים ומפקדי היחידות הקרביות."⁽¹²⁾

דרך אגב, צ'חצ'ח היא כינוי גזעני ליוצאי מרוקאי אותו צ'חצ'ח משכונת הפחונים בראשון, שנראה מדובר ומתנהג בדיוק כמו הממסד האשכנזי היה מצפה ממנו, גם כן הוא צעיר לא רציני וחסר תרבות⁽¹³⁾

הסגנון האירוני של הפוליטיים הישראליים שנוי ממנהיגי לאחר כל מנהיג אופוליטי יש לו סגנון מיוחד לו, המטרה של כל המנהיגים האלה הוא להגיע בדרך קצר ללבם של הצבירים.

בעניין הזה כתב יוסי סריד הרבה מאמרים נגד הממשלות השונות בישראל, הוא תמיד לועג מהסגנון של ראשיו הממשלות וגם כן המדיניות של ישראל. האירוניה הפוליטית היתה ברורה בכל המאמרים שלו.

בדגם הבא הוא לועג מהממשלה בצורה קשה מתוך השמוש במונחים מתארת את התחרות בין המנהיגים והמפלגות בישראל כדי המטרות של מפלגותיהם ולא עושים למען האדם הפשוט.

מזרח התיכון הוא לא בדיוק חנות חרסיה; מעולם לא היה, והיום פחות מתמיד, אבל הממשלה הזאת היא ממשלת פולים, שיכולה לשגע פיל.⁽¹⁴⁾

מבחינה אחרת, ממשיך יוסי סריד בביקורת את המצב הפוליטי בסגנון אירוני ברור. במצבים רבים הדוברים רוצים להעביר מסר השונה בזמן זה או בזמן אחר ממנה. על ידי ביטויים המשמיעים המילוליים הישירה של המולים שאותן הגו, והאירוניה היא דוגמא טובה בעניין הזה.

ואהוד ברק הוא גלגל תמידי⁽¹⁵⁾

בו הוא מתאר אהוד ברק כי הוא לא יכול לעשות מהשהו לטובת ישראל, וצריך למצוא אשות פוליטית יכולה להגיש השירותים לכל אנשי ישראל. המלות אחרות, רוב המנהיגים והפוליטיים מעוניינים להעביר מסר מסוים, רעיון מעוניין עמד הפוליטית ביקורת על פוליטיקאים אחרים בסגנון אירוני. המסר טמון בתכונות האירוניה.

האירוניה היא אחת האמצעים הריטוריים שמשחקת תפקידה חשובה באירוניה הפוליטית גם כן האירוניה היא אחת האמצעים אלה הנחשבים אבן היסוד בבניית הנאום

האירוני של השיח הפוליטי. בדוגמא הבאה מתאר כותב המאמר שמען פרס אחד הפוליטיים הישראליים הגדולים כאישות חלשה לא יכולה לעשות את הדברים הגדולים, הוא עושה כמו פוליטי צעיר לא מאמין את סודות הפוליטיקה

שמעון פרס הגדול עוד הרהיב לציין ציוץ קטן, ואמר שאינו רואה פסול בפגישה כזאת.⁽²⁶⁾

מבחינה אחרת, הסגנון האירוני הוא מעשה תיאורי מתאר לנו את המצבים של התיאוריה הקלאסית או המוסרית, פרט להגדרת האירוניה כאחת התופעות הפרגמטיות, ברוב הנאומים הפוליטיים נמצא שחי לא ישיר, פירוש המילות שלו אין ברורות, אבל המטרה שלו היא להעביר מסר לצד האחר באמצעות סגנון אירוני על ידי משפטים או מלים אירוניים.

נתניהו הוא שבשבת אותו מחרו שמעצבים בדרך כלל בצורת בעל כנף אך משקלו של ראש ממשלה רב ממשקל תרנגול, לא כל רוח מצויה צריכה לטלטל אותו כנוצה, מטרוטה, בוודאח לא רוחו של אביגדור ליברמן.⁽²⁷⁾

בתקופות שונות מהעבודה הפוליטית תהיה מלחמות באמצעות המילות, הפוליטיים משתמשים בסגנונים שונים כדי להשיג את הנצחון על הצד האחר, בישראל למשל שם מלחמה פוליטית ובייחוד בזמן הבחירות, המלחמות הזאת בין מפלגות העבודה לבין המפלגות האלו תמיד מדברים בסגנון אירוני, הם לועגים כל מהם על האחר, והמטרה היא ההצלחה והזכייה בבחירות.

יוסי סריד הוא פוליטי מהשאל הוא כותב המאמרים שלו בסגנון אירוני מבקר בו תמיד חברי המפלגות האחרות ובייחוד חברי הליכוד, הוא מנסה להגיב ללבם את הצבור וגם כן להציג את הטענות של אנשי הממשלה מול הקהל.

זהו ליברמן כפי שלא זכינו להכירו עד היום – תנין אנין⁽²⁸⁾

גם כן בעניין הזה, כי השלב נוסף בתיאוריות העמדת הפנים הוא תיאוריית העמדת פנים המרמזת של אירונית השיח לפי גישה זו. הערות אירוניות פועלות על ידי רמיזה על ציפיות שנכזבו באמצעות הפרת כללי השיח הפרגמטיים לרוב של כלל הכנות ובכך מושכות את תשומת לבו של המאזין לציפייה הנכזבת ובוד בבד מבטאות את יחס הדובר כחפי ציפיות אלו, אירוניה משמשת בעיקר להבעת יחס כלפי הנאמר אך גם לצרכים נוספים, כגון ביטוי הומור שמירה על הכבוד ונימוס⁽²⁹⁾

"חבר הכנסת איתן הצייע לתחום את מרחב התפר בין שתי גדרות. גדר אחת קבועה, והשנייה – איך לא חשבנו על זה בעצמנו – גדר ניידת. זו תימצא, כמובן ממזרח לקו התפר, ותנוע ימה וקדמה לפי הצורך. איך היא תנוע? לא ברור. ייתכן שפועלים פלשתינאים יקימו אותה כל בוקר מחדש, וייתכן שננצל את הטכנולוגיה החקלאית ונסיע אותה כמו קו-השקיה לרוחב השדות. במקרה כזה אפשר גם לחבר לגדר מערכת של חצציות וטפטפות, וח"כ איתן יימצא מגן על האזרחים וגם מגדל להם ירקות. מכל מקום לא אתפלא אם הגדר המטיילת שלו תגיע במהרה אל הירדן, וכך תהא כל הגדה המערבית מרחב תפר אחד גדול."⁽³⁰⁾

ביקר כאן ראש ממשלת הולנד והצייע לנו לייבש את הים ולהקים בו איים מלאכותיים ... מהותו של כל אי היא הבידוד והבדידות, ועל כן נתחלק בארכיפלג לחילוניים וארכיפלג לדתיים, שבו) מטעמי פיקוח נפש כמובן (אי נפרד לחסידי גור ואי נפרד לחסידי בעלז, אי לחסידי חב"ד ואי לחסידי סאטמר. הייתי מציע גם אי נפרד לחסידי עוזי משולם. אבל להם יש כבר אי כזה. אולי כדאי לבנות אי מוגן ומשוריין לאנשי השב"ס והמשטרה, כי אלו מתנהגים באחרונה כאילו הם מרגישים צורך נוגע ללב באי כזה".

שלו לועג להצעה שהעלה ראש הממשלה ההולנדי. לכאורה הוא מרחיב את ההצעה, אך באמצעות ההרחבה וההגזמה הוא הופך אותה ללא רצינית, להצעה שלא ניתנת ליישום. בדרך עקיפה הוא מותח ביקורת על הציבור הדתי, ומוכיח עד כמה הוא מפולג, עד כדי כך שאי אפשר לבנות אי אחד לכולם, אלא יש להפריד ביניהם מטעמי פיקוח נפש, שלא יפגעו אלה באלה. גם כאן מצליח שלו ליצור הומור, כלומר להראות את המציאות לקוראים מזווית ראייה חדשה ומפתיעה, שיש בה היגיון פנימי וגורמת לקוראים שהבינו את המסר החדש המוצפן, להגיב בצחוק או בחיוך.⁽¹⁾

שר התשתיות, אביגדור ליברמן, הוא מיניסטר מיוחד במינו: בכל הנוגע לביטחון, נושא שאינו אחראי עליו כלל יש לו חזון ותכניות מרחיקות ראות. אבל במה שנוגע למים, נושא ששייך לו, הוא עוסק בגימיקים ובזוטות. פעמיים ביום מנפק משרדו הודעות על שקיות בניאגרה, שוברי לחץ בברזים, מקטיני-קוטר בצינורות, סותמי-חורים ב'טוש' קתרים חד-סטריים, כיור שמחובר לאסלה, אסלה שמחוברת לפריזר, ביזה שעובד על חול ושאר 'הסכמים' ורעיונות".

שלו פותח את הפסקה המתארת את שר התשתיות בשימוש במילים בעלות עומס ריגושי חיובי: "מיוחד במינו", "חזון", "תכניות מרחיקות ראות", ובכך מעורר בקרב הקוראים ציפייה לתיאור חיובי במיוחד של שר התשתיות. ואולם, מהר מאוד מתהפכת המציאות, ושלו מצליח להפתיע את הקוראים באמצעות הצגה תאטרלית ומבדרת של תיאור פעולותיו. הצגה, שעמוסה במילים מהשדה הסמנטי סניטריה / אינסטלציה / היגיינה כגון: ניאגרה, אסלה, ברזים, צינורות, טוש, ומפחיתה מערכו של אביגדור ליברמן. מכאן, ששלו מפחית מערכו של שר התשתיות אביגדור ליברמן באמצעות ייחוס עיסוקים מטופשים, שוליים, מומצאים ומעוררי גיחוך לשר. נוצר כאן פער אדיר בין הדרישות הפורמליות, החשובות והרציניות של שר התשתיות לבין פעולותיו המגוחכות בתיאור של שלו. הפער העצום וחוסר ההתאמה מסייעים לשלו להשיג את מטרתו: יצירת גיחוך והומור בקרב הקוראים.⁽²⁾

כיוון שאני מנסה להגיע לרמת המקוריות המבצעית של ראש הממשלה, שכבר מיגר וחסיל, כזכור, עד חורמה ואיטלולא – אני מציע לגנוב מהפלשתינאים את כל המפות של ישראל ולשים במקומן מפות ששמות המקומות כתובים בהן באופן לא נכון. על נתניה, למשל יהיה כתוב שכם, ועל שכם יהיה כתוב אשקלון, ואז הם יפוצצו את המטענים שלהם אצלם ואנחנו נצא גם מוסריים וגם חכמים, כמו שאנחנו רגילים ואוהבים... איש כזה) ראש הממשלה (צריך עצות מחיילים פשוטים? למה הגענו? האם קזנובה ביקש רעיונות מקוריים בענייני אהבהבים? וטולסטוי? האם הוא נכנס לגן חובה וביקש: 'האם יש לכם איזה רעיון לסיפור בשבילי?'

האופרציה המופעלת על הצירוף בטקסט היא הכלאת שני צירופים כבולים מלשון המשנה "עד חורמה" ו"חוכא ואיטלולא", זה לזה בהעמדתם זה לצד זה ובמחיקת מילים. המילה שנמחקה מהכלאת הצירופים היא "חוכא". ההכלאה מסייעת לשלו לנסות לעורר גיחוך ויחס של חוסר רצינות ופחיתות כבוד לראש הממשלה. מצד אחד, שלו מציין כי ראש הממשלה הצליח לחסל סופית את הטרור, ומן הצד האחר הוא מפתיע ומציג מציאות שונה לגמרי. אם הצליח לחסל את הטרור עד חורמה, איך מצליחים הפלשתינאים להרוג כל כך הרבה אזרחים ישראלים בתוך מדינת ישראל, והשיא הוא בהצגת פתרון מופרך, לא רציני, לא ישים ומגוחך – החלפת שמות במפה – בכך יעשה ראש הממשלה מעצמו צחוק גדול. נוסף על כך ציון פנייתו של ראש הממשלה לחיילים הפשוטים וההשוואה לקזנובה ולטולסטוי, שלא ביקשו עזרה כל אחד בתחומו, מפחיתים מערכו של ראש הממשלה, ומציגים אותו כחלש, כחסר יכולת להתמודד עם בעיות הניצבות בפניו.⁽³⁾

"כך או כך, אין לנו אלא להצטער על כך שהנשיא לא אמר את דבריו בעידנים

מוקדמים יותר. האף של פינוקיו היה נראה אחרת לגמרי אם קרלו קלוזי היה מבקר במזנון הכנסת, ואם טולסטוי היה מהדק את קשריו עם לימור לבנת, אין ספק שוורונסקי היה מתאבד ולא אנה".

שלו מותח ביקורת נוקבת על דברים שאמר הנשיא קצב בטקס מתן פרס הנשיא לספרות, בנוגע לקשר שבין סופרים לבין אישי ציבור וח"כים. במהלך הביקורת לועג שלו לנשיא ומפחית מערכו. את תחושת חוסר שביעות הרצון של שלו הוא מחזק באמצעות המילים "אין לנו אלא להצטער", מילים אלו מחזקות את הנימה השלילית שמעביר שלו לקוראים.⁽³⁴⁾ בנימין נתניהו תמיד הוא השתמש באירוניה של מקרה פרטי של עקיפות, היא אירוניה המבחינה בין משמעות המשפט, משמעות המבע ומשמעות הדובר. בנאומו שנשא באו"ם דבר נתניהו בסגנון אירוני עקיפות בעניין הסכנה האירונית על השלום ועל הבטחון של ישראל לפי דעתו.

בנאום הזה הוא רוצה להעביר מסר לדעת הקהל הבינלאומי ביכלתה של ישראל להגן על עצמה וגם כן להבהיר למדינות העולם כי ישראל נמצאת בעל כוח בכל התחומים יש לה יחסים עם רוב מדינות כדור הארץ. המסר הזה בא בסגנון אירוני עקיפות ומטרתו לשכנע את ועד האו"ם במצב ישראל מול הסכנה האירונית

על האו"ם אמר נתניהו כי הארגון עדיין לא מבין שיש שחור ולבן בעניין ישראל עדיין לא ביקרתי באנטרקטיקה. אבל אני רוצה לבקר גם שם, כי שמעתי שפיגווינים הם גם תומכי ישראל נלהבים. פיגווינים מכירים בכך שיש דברים שהם שחור ולבן, ולצערנו באו"ם אין הבנה כזו והיא נעדרת.⁽³⁵⁾

השימוש באירוניה בשיח הפוליטי הוא שמוש בביטוי שיש לו משמעות פשוטה וגם כן חמימה באופן שיש בו לעג קל. במלים אחרות הסגנון האירוני הוא פער בין שתי רמות של משמעות המפרשת והסמיכה על ידי הנואם יכול למתוח ביקורת, וגם כן להעביר את המסר שלו.

בנאומו בעצרת האו"ם בשנת 2011 חעג מאירועי האביב הערבי שקרה, במספר מדינות ערביות, הוא הדגיש בסגנון אירוני לקשר המצב הזה בסכסוכו עם איראן, המסר של האירוניה של הנואם הזה היא להעביר את המסר הישראלי למדינות הערביות המתעניינת בהחמוש הגרעיני האירוני והאיום הזה על הבטחון והשלום באיזור לפי דעתו.

הקהילה הבינלאומית חייבת לעצור את איראן לפני שיהיה מאוחר צדי. שכן אם איראן לא תעצור אנו נעמוד בפני עתיד של טירור גרעיני והאביב הערבי עלול להפוך במהרה לחורת האיראני זאת תהיה טרגדיה.⁽³⁶⁾

במלים אחרות, ההדהוד מיסבר כ "אזכור" (mention) שמוש בלשון כדי לציין מסומן בלשון עצמה בנגוד ל-"שמוש" (use) שמושל בלשון כדי לציין מציאות, מסומן שמחוצה לה, הדהוד הוא האות לקיומה של האירוניה ומאפיינים אותו, בין השאר, טון אירוני שנוי ממשלבי וחזרות, הדהוד הוא אכור במובן הרחב יותר של המושג ואינו ציטוט, די שיכור את האמירה הקודמת⁽³⁷⁾

בנאום הברווזים נתמקד נתניהו בסגנון אירוני על הסכנה האיראנית הגרעינית ודומה המדינה האיראנית כמו ברווז והדגיש כי הברווז הזה הוא מגעגע אבל הברווז הזה בעתיד הקרוב יהיה ברווז ברוב גרעיני, בנאום הזה היתה האירוניה ברורה מאוד. אם זה נראה כמו ברווז, הולך כמו ברווז מגעגע כמו ברווז אז מה הזה? אכן כן זה ברווז אבל הברווז הזה הוא ברווז גרעיני⁽³⁸⁾

בקטע אחר מהנאום, נתניהו חעג מהמצב הבינלאומי בעניין החמוש הגרעיני האיראני, וגם כן הוא עושה השוואה בין ארגון אל – קאעידה לבין המדינה האיראנית

באופו מחריד, יש אנשים שהתחילו להתעסק ברעיון המגוחך שאיראן חמושה בנשק גרעיני עשויה להביא ליציבות במזרח התיכון, זה כמו לומר שאל – קאעידה חמושה בנזק גרעיני תוביל תקופה של שלום אוניברסאלי.⁽⁴⁹⁾

דוגמא נוספת

רוחני אומר לנו לא לדאוג, הוא שכל זאת לא נועד לייצור נשק גרעיני, האם מישהו מכם מאמין, אם מאמינים לכך⁽⁵⁰⁾

בעניין הזה, לעתים תהיה האירוניה כמו כדור או נשק חזק שבאמצעותו יכולים הפוליטיקאיים לערער את העמד של פוליקאיים אחרים ולשנות את המפה הפוליטית במדינות רבות, בעניין שמענו וראינו האמרה המדגישה על התפקיד ששיחקה האירוניה הפוליטית בחיי עמים רבים בארץ.

האירוניה הפוליטית היא הנשק שהעם הספרדי השתמש בו עם עליצות ואירוניה מדויקת כדי לשגשג מחדש, כל ספרד היא צפה על זרם סוחף של האירוניה נגד הממשל.⁽⁵¹⁾

האירוניה הפוליטית היא צורת ההתבטאות ובהמשעות הגלויה מנגדת למשמעות הסמויה, היא צורה שמביעה לעג יחס של ציניות, באחת הנאומים של גולדה מאיר התמקדה על השמוש באירוניה מטרתה להעביר מסר לאחרים כי ישראל לעשות כדי הקמת המדינה על אף המצב הכלכלי הקשה.

לנו הישראלים יש טינה עזה כלפי משה רבנו שהולך אותנו 90 שנה במדבר במקום היחיד במזרח התיכון שאין בו נפט.⁽⁵²⁾

המסקנות:

חקר האירוניה הפוליטית מביא אותנו לכמה מסקנות:

1. האירוניה היא דרך לבטא דברים באופן דו-משמעי. אמירה הנשמעת לכאורה פשוטה, אך מבין מלותיה מציץ רמז להיפוכו של הנאמר בגלוי.
2. צורת התבטאות ובה המשמעות הגלויה מנוגדת למשמעות הסמויה. צורה שמביעה לעג.
3. משמשת בעיקר חהבעת יחס כלפי הנאמר אך גם לצרכים נוספים, כגון ביטוי הומור שמירה על הכבוד ונימוס.
4. אין כל סתירה בין המשמעות האירונית והמילולית מכוון שהדרך היחידה לחשוף את המשמעות האירונית היא דרך המשמעות.
5. אירוניה היא אחת האמצעים הריטוריים החשובים ממלאת תפקידים רבים בשיח הפוליטי.
6. חקר האירוניה הפוליטית מסייע לקבוע את הבעיות תוך המערכה הפוליטית.
7. חקר האירוניה הפוליטית גם כן מסייע לנו לקבוע הבעיות והסכסוכים בין המנהיגים הפוליטיים, וגם כן הסכסוכים בין המדינות.
8. יש שם קשר בין ההומור לבין האירוניה בתחום הפוליטיקה.
9. השיח הפוליטי הישראלי מעניין באירוניה כדי להעביר את המסרים לצד האחר.
10. המתנגדים בחברה הישראלית תמיד הם משתמשים באירוניה הפוליטית כדי ללעג מנהיגי הממשלה וגם כן להעביר המסרים לאויבים ודעת הקהל הבינלאומי.
11. על הרמה הפרגמטית לאירוניה הפוליטית והישראלית שם ארב תפקידים עיקריים הם: הביקורת השמצאה, המחאה והגנאי.
12. תופעת משחקי המילים האירוניה ברורה מאוד בשיח הפוליטי הישראלי כדי לשכנע ולהשפיע על הנמענים.
13. תופעת האירוניה הפוליטית בישראל ובייחוד בין המנהיגים הפוליטיים והמפלגות.
14. אחת התכונות העיקריות של האירוניה היא כמובן הבלטת הנגוד בין המשמעות הרגילה של המילים שבהם משתמש הדובר, לבין המשמעות הניתנת להן בהקשר שבו היא משמיע או כותב אותו.

15. באירוניה הכוונה היא דווקא לחשוף את הבער בין התנגדות למציאות, גם כן האירוניה היא מעין שקר שקוף.

Abstract

The cynicism in Israeli political discourse - selected models (pragmatic study).

By Rahim Radi Abd

The present research sheds light on sarcasm in the Israeli political discourse through pragmatic analysis whether of these in power or the opponents.

Political sarcasm is regarded an important rhetorical means adopted by the political leaders to express their attitudes and opinions on various interior and foreign affairs with its aim is to convey messages to the receivers in a sarcastic manner in order to impress them.

The present research discusses sarcasm and the difference between it and jock in general as the paper tackles the theories which have addressed this topic.

Throughout research and discussion the present paper has attended to the fact that adopting sarcasm, which is an important rhetorical means, in the political discourse leads to the performance of several functions most important of which are criticism, protestation and political denunciation whether in the interior directed discourse or the discourses related to the foreign affairs through the official speeches in the international events during the discussion of the important issues and handling struggle against the neighboring countries.

שוליים:

- ¹ - גליה הירש, תרגום האירוניה במיל רוד – 22, אוניברסיטת בר אילן, תשס"ד
- ² - ציונית דינה, האירוניה, מושגים מרכזיים בתחום הספרות והשירה, המרכז לטיכנולוגיה חינוכית, 2003.
- ³ - אירוניה, שירים בתערוכה, דיאלוגים בין שירה פלסטית, המרכז לטיכנולוגיה חינוכית, ישראל משרד החינוך, האגף לתכנון ופיתוח תוכניות לימודים, 1999.
- ⁴ - דליה הירש, תרגום האירוניה, שם,
- ⁵ - רוביק רוזנטל, האירוניה, מילון רב מילים.
- ⁶ - שם
- ⁷ - שם
- ⁸ - יוליה ארד, אירוניה לשונית בדו שיח, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשס"ו.
- ⁹ - טלי פרידמן סדיר, אירוניה וההומור בסירה אחת, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשע"א.
- ¹⁰ - יוליה ארד, שם.
- ¹¹ - יוליה ארד, שם.
- ¹² - יוליה ארד, שם.
- ¹³ - טלי פרידמן סדיר, שם.
- ¹⁴ - ד"ר חיה אוסטרובר <http://zooloo.co.il/index.html>
- ¹⁵ - אורלי קיים, ואריה סובר. הקומר האמצעי רישורי בשיח הציבורי ובנאומיו של ברק אובמה, גליון מספר 20, ינואר, 2013.

- 17 - נדיר צור, ריטוריקה פוליטית. הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 2012, עמ' 97.
- 18 - juisorensen majken (2014) humorous political stunts, university of wollongowg, Australia.
- 19 - אורלי קיים, שם.
- 20 - יעקוב הוריק, יעקב ליברמן, ניהול הפרסום כרך ב', האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 1996.
- 21 - tsakons, villy and popa, Diana Elena, 2011, humor in politics humours, john benjamins publishing company.
- 22 - ג' ריב. בית ספר לדיבור מול הקהל, נאום הצ'חצ'חים של מנחם בגין, 11 - 9 - 2017.
- 23 - נאום הצ'חצ'חים של מנחם בגין, 1981.
- 24 - רוביק רוזנטל, מילון הסלנג המקיף, הוצאת לאור כתר ירושלים, מהדורה רביעית, 2006.
- 25 - יוסי סריד, מתגשם חלום נתניהו וליברמן, עתון הארץ, 21 - 8 - 2011.
- 26 - יוסי סריד, פתאום הם קוראים לו "ביבי" 16 - 3 - 2010, עתון הארץ.
- 27 - יוסי סריד, זה מה שכל כך יפה, בקדימה 4 - 3 - 2006, עתון הארץ.
- 28 - יוסי סריד, ליכוד א', תירירית ברוח החופש, 22 - 2 - 2011 עתון הארץ.
- 29 - יוליה ארד, שם.
- 30 - יוסי סריד, אביגדור ליברמן הצליח להעיר את המכשול הישראלי מהתדרמת 16 - 1 - 2011 עתון הארץ.
- 31 - דולי לוי, אפקטים קומיים מאפיינים סגנוניים בכתיבתו של מאיר שלו, גליון מס' 3, ינואר, 2014, דיבורים וניצחונות יוני, 2011, עמ' 55.
- 32 - דולי לוי, איך ככה אזרח, ינואר 1996, עמ' 56.
- 33 - דולי לוי, אוהב לא אוהב, דצמבר 2000, עמ' 58.
- 34 - דולי לוי, הצעות מקוריות, אוגוסט 2002, עמ' 59.
- 35 - דולי לוי, שני עניינים, יוני, 2001, עמ' 60.
- 36 - נאום בנימין נתניהו באו"ם, 24 - 10 - 2017 משרד ראש הממשלה.
- 37 - נאום בנימין נתניהו באו"ם, 2011, משרד ראש הממשלה.
- 38 - יוליה ארד, שם.
- 39 - בנימין נתניהו. נאום הברווזים, משרד ראש הממשלה.
- 40 - שם.
- 41 - נאום בנימין נתניהו באו"ם, 2012, משרד ראש הממשלה.
- 42 - munis, grandizo, prances dilemma, february m, 1941.
- 43 - גולדה מאיר, ציטוט מנאומה, בית ספר לדבור, תל אביב.

הביבליוגרפיה:

המקורות העבריים:

- 1- אורלי קיים, ואריה סובר. הקומר האמצעי ריטורי בשיח הציבורי ובנאומיו של ברק אובמה, גליון מספר 20, ינואר, 2013.
- 2- אירוניה, שירים בתערוכה, דיאלוגים בין שירה פלסטית, המרכז לטיכנולוגיה חינוכית, ישראל משרד החינוך, האגף לתכנון ופיתוח תוכניות לימודים, 1999.
- 3- ג' ריב. בית ספר לדיבור מול הקהל, נאום הצ'חצ'חים של מנחם בגין, 11 - 9 - 2017.
- 4- גולדה מאיר, ציטוט מנאומה, בית ספר לדבור, תל אביב.
- 5- גליה הירש, תרגום האירוניה במיל רוד - 22, אוניברסיטת בר אילן, תשס"ד.
- 6- דולי לוי, אוהב לא אוהב, דצמבר 2000.
- 7- _____, אי לכך אזרח, ינואר 1996.
- 8- _____, אפקטים קומיים מאפיינים סגנוניים בכתיבתו של מאיר שלו, גליון מס' 3, ינואר, 2014, דיבורים וניצחונות יוני, 2011.
- 9- _____, הצעות מקוריות, אוגוסט, 2002.
- 10- _____, שני עניינים, יוני, 2001.
- 11- ד"ר חיה אוסטרובר <http://zooloo.co.il/index.html>

- 12- טלי פרידמן סדיר, אירוניה והומור בסירה אחת, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשע"א.
- 13- יוליה ארד, אירוניה לשונית בדו שיח, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשס"ו.
- 14- יוסי סריד, אביגדור ליברמן הצליח להעיר את המכשול הישראלי מהתדמית 16-1-2011 עתון הארץ.
- 15- _____, זה מה שכל כך יפה, בקדימה 4 – 3 – 2006, עתון הארץ.
- 16- _____, ליכוד א', תירירית ברוח החופש, 22 – 2 – 2011 עתון הארץ.
- 17- _____, מתגשם חלום נתניהו וליברמן, עתון הארץ, 21 – 8 – 2011.
- 18- _____, פתאום הם קוראים לו "ביבי" 16 – 3 – 2010, עתון הארץ.
- 19- יעקוב הוריקי, יעקב ליברמן, ניהול הפרסום כרך ב', האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 1996.
- 20- ירון אזרחי, האירוניה הבין ימין לשמואל, העין השביעית.
- 21- בנימין נתניהו, נאום באו"ם, 2011, משרד ראש הממשלה.
- 22- _____, נאום באו"ם, 2012, משרד ראש הממשלה.
- 23- _____, נאום באו"ם, 24 – 10 – 2017 משרד ראש הממשלה.
- 24- _____, נאום הברווזים, משרד ראש הממשלה.
- 25- נאום הצ'ח'חים של מנחם בגין, 1981.
- 26- נדיר צור, ריטוריקה פוליטית. הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 2012.
- 28- ציונית דינה, האירוניה, מושגים מרכזיים בתחום הספרות והשירה, המרכז לטיכנולוגיה חינוכית, 2003.
- 29- רוביק רוזנטל, האירוניה, מילון רב מילים.
- 30- _____, מילון הסלנג המקיף, הוצאה לאור כתר ירושלים, מהדורה רביעית, 2006.

המקורות הלוועזיים:

- 1- juisorensen majken (2014) humorous political stunts, university of wollowgow, Australia.
- 2- munis, grandizo, prances dilemma, february m, 1941.
- 3- tsakons, villy and popa, Diana Elena, 2011, humor in politics humours, john benjamins publishing company.